

Når Hannah Arendt reflekterte over et fenomen, så det allti

En tenker uten

Helgard Mahrtd

**MED ANDRE
ORD**

For tiden viser Margarethe von Trotta i sin spillefilm oss Hannah Arendt som en modig tenker, en tenker som reiste til Jerusalem (i 1961) for å skrive for tidsskriftet *The New Yorker* om rettssaken mot Nazi-forbryteren Adolf Eichmann, som var ansvarlig for jødetransporten til Auschwitz. Mens alle, inkludert henne selv, forventet å se et monster, konkluderte Arendt etter selv å ha sett og hørt Eichmann at hans handlinger var monstrøse – han gjorde det vi vil si kvalifiserer til å bli kalt et monster – men at han ikke var noe monster. Han var hverken Jago eller Macbeth, men en liten byråkrat som kunne begå de verste forbrytelser, uten å forstå hva han hadde gjort.

Ifølge Arendt var det karakteristiske ved Eichmann hans glemsomhet og at han bare snakket i klisjeer. Han manglet evne til å uttrykke seg. Hans manglende uttrykksevne hang sammen med manglende evne til å tenke, nærmere bestemt å tenke ut fra noen annens standpunkt; sagt på en hverdagslig måte: det var bare at han aldri innså hva han gjorde.

I øyeblikket da han skulle henrettes kom hans tankeløshet og banalitet fram som hans mest fremtredende karaktertrekk: «Han begynte med å slå ettertrykkelig fast at han var *Gottgläubiger*», men hadde glemt at

«Hannah Arendt tenker ikke slik tradisjonen gjør, at alle mennesker er født like»

dette nazistiske uttrykket var en tilbakevisning av kristendom og troen på et liv etter døden. Eichmann fortsatte: «Etter en kort stund mine herrer, skal vi møtes igjen. Slik er skjebnen for alle mennesker. Lenge leve Tyskland, lenge leve Argentina, lenge leve Østerrike. Jeg skal

FAKTA

Hannah Arendt:

■ Hannah Arendt (1906–1975) var en tysk-amerikansk statsviter, ofte beskrevet som politisk filosof. Hun brukte imidlertid ikke betegnelsen filosof om seg selv.

■ Filmen «Hannah Arendt» (2013) av Margarethe von Trotta tar for seg Arendt i perioden 1961–1964 da hun dekket rettssaken mot nazi-krigsforbryteren Adolf Eichmann i Jerusalem.

■ Den svært kontroversielle artikkelen hun skrev for *The New Yorker* skapte skandale verden over og var opphavet til begrepet «ondskapens banalitet».

■ I denne teksten skriver Helgard Mahrtd hva Arendt la i dette begrepet, og knytter det til Arendts begrep om likhet og politikk.

■ «Er Eichmanns ondskap 'banal'?», spør Bernt Hagtvatn på et frokostmøte ved Universitetet i Oslo i dag. Arne Johan Vetlesen vil deretter dykke ned i de grusomme erfaringene fra folkemordet i Rwanda og i tidligere Jugoslavia.

Forfatteren:

■ Helgard Mahrtd er en tyskfødt norsk litteraturviter og filosof. Hun ble statsstipendiat i 2009.

ikke glemme dem.»

«På dødens terskel», kommenterte Arendt, «fant han en floskel fra en begravelsestale».

En hukommelse preget av klisjeer og en billig sentimentalitet hadde spilt Eichmann et siste puss: «I dette siste minutt», skriver Arendt, «var det som om han sammenfattet alt hva denne lange leksen i menneskelig ondskap har lært oss: læren om ondskapens forferdelige banalitet, som ikke kan fanges i hverken ord eller tanke».

Da *The New Yorker* publiserte Arendts reportasje utløste det en storm av protester. Nesten alle intellektuelle i New York valgte

side. Eichmann-kontroversen var den første og bitreste dispuTT blant intellektuelle om Holocaust, den utløste en flodbølge av publikasjoner, varte nesten tre år og kostet henne vennskapet med Kurt Blumenfeld, Gershom Scholem og Hans Jonas.

«Eichmann i Jerusalem»

utfordrer leseren til å tenke gjennom det folk flest er oppdratt til og har lært å forstå som ondskapens natur, nemlig at ondskapen er utenom det vanlige. Arendts innsikt i ondskapens kvalitet bare formuleres negativt, det vil si at ondskapens banalitet *ikke* er «utenom det vanlige».

Arendts Eichmann-analyse er et godt eksempel på at hun var en «tenker uten gelender», for å låne et uttrykk av Arendt. Hun kan plasseres i en tradisjon fra Aristoteles og Platon via Alexis de Tocqueville, Macchiavelli, Montesquieu og Immanuel Kant til Martin Heidegger og Karl Jaspers, men hadde også en usedvanlig egenrådighet. Kjente begreper og saker ser annerledes ut etter at Arendt hadde tenkt gjennom dem.

Arendts første erfaring med en offentlig kontrovers var i 1957 da hun skrev artikkelen «Reflections om Little Rock». Hun kritiserte så vel svarte foreldre som den amerikanske regjeringen. Foreldrene fordi de var med på at rasekonflikten måtte utkjempes av deres barn; regjeringen fordi den ville oppheve segregasjon på skolene i sørstatene ved bruk av lovverket. Arendt tok utgangspunkt i den tredelingen som hun utviklet i boken «*The Human Condition*» (1958) – mellom den private, den sosiale og den politiske sfæren. Hun mente at offentlige skoler var et upassende sted for statlig innblanding, fordi her krysser de tre sfærer hverandre.

Likeså uortodoks var hennes andre argument mot statens innblanding, nemlig at diskriminering i den sosiale sfæren, i samfunnet, ikke burde reguleres ved hjelp av loven. Den underliggende tanken var at sosial likhet ikke lar seg påtvinge. Arendt gikk enda et steg videre: det avgjørende er ikke hvordan man avskaffer diskriminering, men hvordan man kan begrense den til den sosiale sfæren og forhindre at den sprer seg til den politiske og den private sfæren, hvor den er ødeleggende.

Det var tidsskriftet «*Commentary*» som fikk Arendts artikkel i 1957 og nølte med å publisere den. Arendt reagerte ved å trekke artikkelen tilbake, ikke å å uttrykke tydelig hva hun mente om redaktørens vaklende holdning: «Controversial issues can be discussed only in an atmosphere where the good faith of all concerned is beyond doubt». Til slutt kom den sammen med et par forberedende setninger og to kritiske svar ut

DEN ORIGINALE: Det er ikke vanskelig å skjønne at Hannah

i «*Dissent*» vinteren 1959.

Boken «*The Origins of Totalitarianism*» (1951), som i Storbritannia kom ut med tittelen «*The Burden of Our Time*» var Arendts gjennombrudd. Også denne boken irriterte. Hennes påstand var at totalitarisme ikke bare er en ny statsform, men et system av total undertrykkelse som eliminerer det politiske og fordømmer verden til meningsløshet. Et totalitært herredømme regner ikke med aktive og spontane individer som er initiativtagere i den politiske sfæren, men har kun bruk for ofrene og bødlerne. Det totalitære regime er et angrep mot mennes-

d annerledes ut etterpå, skriver Helga Mahrtd.

n gelender

Arendt provoserte, skriver Helga Mahrtd.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

UFORUTSIGBAR: Arendt kritiserte også elevenes foreldre under borgerrettighetskamp i Little Rock, Arkansas i 1957.

BANALITETEN: «På dødens terskel fant han en floskel fra en begravelsestale, Hannah Arendt om Adolf Eichmann.

kets natur som ikke bare sikter mot totalt herredømme over mennesker men også mot å gjøre mennesket som menneske overflødig, det vil si å kvitte seg med mennesket som spontant vesen både i tenkning og handling. Det tragiske ved det nye fenomenet er at uten totalitarisme, det vil si uten et herredømme som Arendt kaller «*Grenzphänomen der Politik (das radikal Böse)*» ville vi ikke ha visst om «radikal ondskap», nemlig forvandling av mennesket til dyreskikkelse. Arendt advarte at slutten av andre verdenskrig og totalitært herredømme i Europa ikke automatisk innebærer at faren for radikal ondskap forsvinner en gang for alle.

I samme år som «The Origins of Totalitarianism» kom ut fikk Arendt amerikansk statsborgerskap. Tilværelsen som statsløs tok slutt, en tilstand hun to ganger havnet i: først eksil i Tyskland og deretter i Frankrike. 1951 var starten på en usedvanlig suksessfull karriere – som vennen Alfred Kazin sa det: «Hannah was on her way». Hun underviste ved de mest renommerte amerikanske universiteter, blant dem Notre Dame-universitetet, Berkeley i California, Universitetet i Chicago, og for ikke å glemme, hun var den første kvinnelige professor ved Princeton (1959).

Kunne hun som politisk tenker bidra til noe mer enn å varsle? Ja, med analysen av det totalitære

omformulerte hun det politiske: hun mente at dens kjernebegrep er pluralitet. Hvorfor? Fordi mennesker eksisterer i flertall. Verden er befolket av mennesker som kjennetegnes av en paradoksal pluralitet: de «er like, det vil si mennesker, og samtidig er det på et merkelig vis slik at de er ulike, det vil si at ingen av dem ligner på en som har levd før, som lever nå eller som kommer til å leve». Siden menneskene er unike og på denne måten forskjellige må de gi seg en form som gjør det mulig at de kan møtes som like uten at det truer deres unike individualitet. For å understreke pluralitetens relevans refererer Arendt til skapelsesberetningen: Gud «skapte ikke mennesket men menneskene: til mann og kvinne skapte Han dem». «At det

i det hele tatt finnes noe slikt som politikk» skyldes den menneskelige pluralitet.

Når vi alle er det samme, nemlig mennesker, men samtidig ikke er eller har vært helt lik noen andre, har vi i så fall mulighet til å erfare likhet? Ja, der hvor vi også erfarer frihet, nemlig i den offentlige politiske sfæren. Grunnen er at det er her at vi møtes som statsborgere, det vil si utstyrt med like rettigheter. Samtidig forblir vi unike individer. Igjen ser vi at Arendt snur ting på hodet, denne gangen likhetsbegrepet: hun tenker ikke slik som tradisjonen gjør, at alle mennesker er født like. Tvert om er ethvert menneske født som unikt. Men så kan de bestemme seg for å garantere hverandre like rettigheter. Dermed blir likhet et politisk begrep, noe som vi blir enige om fordi vi foretrekker å leve blant likemenn.

Også folkeslag og til og med nasjoner er unike. Når et folk forsvinner fra jorden kan den ikke erstattes og når en nasjons eksistens ødelegges, kan den heller ikke gjenopprettes på samme måte som man reiser et ødelagt hus på nytt. Det var Eichmann som støttet og gjennomførte en politikk som ville tilintetgjøre det jødiske folk. Hannah Arendt var enig med domstolen i Jerusalem om at han måtte utrykkes en gang for alle. Men hun håpet at domstolen ville ha vært modig nok å begrunne dødsstraffen politisk snarere enn juridisk.

Hun selv ville ha argumentert slik: «Og akkurat som De selv støttet og gjennomførte en politikk som ikke ønsket å dele jorden med det jødiske folk og en rekke andre nasjoners folk – som om De og deres overordnede har noen rett til å avgjøre hvem som skulle leve i denne verden og hvem ikke – finner vi at ingen, det vil si ingen som tilhører menneskeheten, kan ventes å ville dele jorden med Dem. Dette er grunnen og den eneste grunnen til at De må bli hengt».

Vi kan lese Arendts politiske likhetsbegrep som rettet mot Eichmann og et regime som i konsentrasjons- og utryddelsesleirene perverterte menneskelig likhet, som tillot at alle innsatte døde en og samme anonyme død. I det ligger noe som vi aldri kan forsone oss med.

Samtidig har vi behov for å forstå, hvis vi vil bidra aktivt til at noe liknende ikke skjer igjen. I Hannah Arendt som «tenker uten gelender», det vil si uten tradisjonelle begreper, fordi det viste seg at de rett og slett ikke lenger var til hjelp for å forstå, møter vi ingen dårlig støttespiller.

Helgard Mahrtd